

מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול... ודור רביעי ישובו הנה."

פסוקים אלה מספקים לנו הצצה אל מאחורי הפרגוד, אל אותה תכנית אלוהית שמניעה את גלגלי ההיסטוריה. אחי יוסף פעלו ללא ספק מתוך בחירה חופשית ואחראים למעשיהם. אולם, כפי שיוסף יגיד להם בהמשך, מסתבר שהם מימשו במעשיהם שליחות קדומה שאלוהים ביקש להוציא אל הפועל. זו שליחות אל הגלות, להשתעבד ב"ארץ לא להם".

חז"ל, שקראו את פסוקי המקרא באופן רגיש ועירני, מצאו לכך רמז בפסוקי פרשת 'וישב'. כשיעקב משלח את יוסף לראות את שלום אחיו, מסופר שהוא משלח אותו מ"עמק חברון". אבל אין מקום כזה. חברון יושבת בהר ואיננה מצויה בעמק. חז"ל, שדבריהם מצוטטים בפירוש רש"י, מוצאים בכך רמז לתכנית קדומה שמבקשת כאן להתממש: "מעמק חברון - מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון, לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים 'כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם'". הנה כי כן, ראשיתו העמוקה של סיפור מכירת יוסף איננה במעשי האחים כי אם בהתגלות הקדומה לאברהם. סיפור הירידה למצרים התחיל כבר שם.

*

אבל למה זה כך? מה עומד מאחורי הגזירה האלוהית להביא לשעבודו של עם ישראל? שאלות אלו מקבלות משנה תוקף כשאנו מתבוננים בעיתוי שבו ניתנה הגזירה. את ההודעה על הגלות מקבל אברהם לאחר שהוא שואל את אלוהים "כמה אדע כי אירשנה" על הארץ המובטחת. אלוהים בתגובה כורת איתו ברית על ירושת הארץ, שבמהלכה הוא מודיע לו את גזירת הגלות. זו סטייה מפתיעה בעלילה. הברית על הארץ נכרתת כאן יחד עם בשורה על היציאה לגלות. כביכול הארץ והגלות ירדו כרוכות יחד לעולם. אבל מדוע? מדוע האחת תלויה בשנייה?

התשובה לדעתי טמונה ביסוד השזור את ספר בראשית ולמעשה גם את ההיסטוריה היהודית. מאז עלה אברהם על בימת ההיסטוריה אנו רואים שוב ושוב שארץ ישראל היא אמנם מצע חיוני לכינונו של העם היהודי, ועם זאת אין היא תכלית קיומו. עם ישראל - ולא ארץ ישראל - הוא הייעוד הנכסף. אברהם נשלח מביתו ומארצו מתוך מטרה להיות

שורשיה הנסתרים של מכירת יוסף (לפרשת וישב)

את סיפור יוסף ואחיו אנו קוראים בתחושת מועקה כבדה. כבר מראשית הסיפור אנו יודעים את סופו. השנאה והקנאה שמתעוררות לנוכח חלומות יוסף ואהבת אביו אליו ייגמרו בשעבוד ארוך שנים של כל משפחת יעקב במצרים. היה זה מיכה גודמן שזיהה, שבמכירת יוסף האחים בעצם גזרו את גורלם שלהם. הם חשבו שהם מורידים את אחיהם למצרים אבל בכך למעשה הם הורידו לשם את עצמם. כך טבעה של מלחמת אחים. תבוסתו של אח במערכה, הוא הפסד של כל המשפחה במלחמה.

מדוע התגלגל הסיפור בצורה כזו? האם סופו של כל סכסוך משפחתי להיגמר בגלות ושעבוד? התשובה היא ודאי שלא. משפחות רבות יודעות יריבויות וסכסוכים פנימיים קשים, ועם זאת הן לא מוגלות בשל כך מביתן. סיפור מכירת יוסף הוא כנראה סיפור אחר, רחב ועקרוני יותר מאשר עוד יריבות משפחתית שמסתיימת בצורה לא טובה. הוא מספר לא רק את סיפורה של משפחה בודדה אלא מהווה חלק מהשתלשלות היסטורית ארוכה שנועדה להקים את האומה הישראלית. כדי להבין אפוא מה באמת התחולל בו, יש להתבונן אחורה ולבחון מהיכן הוא התחיל.

*

ראשיתו של סיפור מכירת יוסף איננה בפרשת 'וישב'. הירידה של משפחת יעקב למצרים היא לא רק תוצר מקרי של יריבות בין אחים אלא מימוש גזירה קדומה שמרחפת באוויר מאז פרשת 'לך לך':

"ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע

(שבכלל אינה בין החיים!) ושאחד עשר הכוכבים הם האחים שלו? בפרשנות הזו יעקב למעשה אישר את החלום הראשון ואת מחשבות הגדלות של יוסף. בכך הוא רק החמיר את יחסם של האחים ליוסף. מעתה, הם לא רק שונאים את יוסף בשל חלומותיו אלא גם מקנאים בו, "ויקנאו בו אחיו". בעקבות כך, יבקשו אחר כך להורגו.

*

מה הוביל את יעקב להתנהגות שכזו? מה גרם לו לזרוע זרעי שנאה וקנאה בין בניו? בקריאתם הרגישה, חז"ל תלו זאת בהתיישבותו של יעקב בארץ המתוארת בתחילת הפרשה:

"וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען - ביקש יעקב לישב בשלווה קפץ עליו רוגזו של יוסף. אמר הקב"ה לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעוה"ב אלא שמבקשים ליישב בשלווה בעוה"ז?"

מה רוצים כאן מיעקב? מדוע שלא יישב בשלווה בארץ מגורי אבותיו? הדבר מחזיר אותנו אל הנקודה שהעלינו למעלה. מסתבר שהשלווה שביקש יעקב לא רק היתה שלוה מאויבים ונדודים. היתה זו בעיקר שלוה רוחנית, של תחושת מיצוי והגעה אל היעד. וזוהי תחושה מסוכנת עבור מי שבא להתיישב בארץ. שכן, כאמור, החזון האברהמי איננו נגמר עם הישיבה בארץ. על יעקב היה להמשיך לעבוד ולממש את התכלית שלשמה נשלח אברהם לארץ כנען – לקרוא בשם ה', להביא ברכה לכל האומות שמסביב, ולפעול יחד כמשפחה כדי להנחיל את דרך הצדקה והמשפט. אך מזאת יעקב התעלם. הוא ביקש לנוח, להתקיים כמשפחה נורמלית בין שאר המשפחות שחיות בארץ. וזה מה שגרם לצרות להגיע. כשהגדולה של עם ישראל איננה מוכוונת כלפי חוץ אל העולם, היא מתחילה לבעור מבפנים. או אז מתחילים מאבקים פנימיים מי יזכה בה ומי ינצח, והמשפחה כולה קורסת. סופו של הסיפור הוא יציאה אל גלות, שמטרתה להזכיר לנו את הייעוד המשותף שלנו.

*

אלו הם השורשים העמוקים לסיפור מכירת יוסף. שורשים אלה שולחים אותנו אחורה אל ברית בית הבתרים ואל ההתיישבות של יעקב בארץ, אל מושגי ההתיישבות והגלות,

לגוי גדול ומקור ברכה לכל משפחות האדמה. רק בשל כך הוא זקוק ל"ארץ אשר אראך". זהו הסדר הנכון. בשביל עם ישראל אנו זקוקים לארץ ישראל, ולא להיפך. אם לא נשקיע בכינון העם, הארץ תיאבד ממשמעותה.

זו הסיבה לדעתי שגזירת הגלות ירדה לעולם יחד עם הברית על ירושת הארץ. הגלות נועדה להבטיח שלא נתפוס את ארץ ישראל כדבר מובן מאליה ונתמקד רק בה. ההתיישבות בארץ עלולה להשרות בנו תחושה מסוכנת של כיבוש היעד, כאילו הגענו אל נחלתנו ומנוחתנו, ואנו נשכח את הייעוד שמעבר לה, והוא כינונה של אומה ישראלית. לכן חייבת לבא גזירת הגלות לצד הברית על הארץ. ההבטחה קושרת אותנו אל הארץ, הגלות מזהירה אותנו שלא נתמקד רק בה, שאם לא כן, פשוט לא נהיה כאן.

*

מסתבר שזהו הכשל שעומד ביסוד פרשת 'וישב'. בסיפור מכירת יוסף ניתן כמובן להאשים את יוסף שהתנשא על אחיו. קל וחומר שניתן להאשים בו את האחים שקינאו בו ומכרו אותו לישמעאלים. אבל למעשה מי שמנצח על התזמורת הוא יעקב. יעקב עושה לבנו יוסף כתונת פסים מיוחדת ובכך זורע את זרעי השנאה הראשונים בינו ובין אחיו. ייתכן מאד שהפגנת כבוד זו היא שגרמה ליוסף לחלום את חלומי הראשון, בו האחים משתחוים לאלומתו. יעקב הוא זה שהחדיר בו את מחשבות הגדלות.

אבל לא בכך מסתכם חלקו של יעקב בשנאה בין האחים. את חלומי הראשון מספר יוסף רק לאחיו, ששונאים אותו בשל כך. לאחר מכן חולם יוסף חלום שני, בו השמש והירח ואחד עשר הכוכבים משתחוים לו, ושוב מספר אותו לאחיו. המקרא איננו מציין כל תגובה שלהם אליו. רק לאחר מכן הוא מספר אותו "אל אביו ואל אחיו" יחד, ואז גוער בו יעקב:

"מה החלום הזה אשר חלמת הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחוות לך ארצה."

על פניו יעקב גוער כאן ביוסף אבל מסתבר שדווקא גערה זו יוצרת את האימפקט ההפוך. שכן, לצד הגערה ביוסף יעקב פותר לו כאן את חלומו. נזכור שיעקב לא הכיר את חלומי הראשון של יוסף. מי אמר לו אם כן שהשמש והירח הם אביו של יוסף ואמו

וחילוני, אבל סבור ש"צריכים להגיע לפשרה, לכבוד האדם, כי אין דבר יותר חשוב מכבוד האדם". דבריו היו מעוררי השראה ופתחו צהר לתקווה שנוכל להתקיים כאן יחד.

אבל דברי פיוס אינם מספיקים. איננו נדרשים רק להשלים עם קיומו איש של רעהו אלא גם לפתח חזון שיאחד בינינו. עלינו לחשוב בגדול, החוצה מגבולות ישראל, במטרה לגבש ייעוד אוניברסלי. איננו חייבים לדעת להגדיר אותו עד הסוף, אבל לכל הפחות הוא צריך להתוות כיוון עבורנו יחד כאומה.

אל נהיה כיעקב שיושבים בשלווה בעוד בנינו שונאים ומתקנאים האחד בשני. עלינו להיות כישראל, החי את חיינו בגדלות רוח. רק כשנגביה כולנו את מבטנו אל על, נהיה כולנו באמת יחד. לא מתוך פשרה וכניעה לגורל אחד ששם אותנו כאן אלא מתוך שותפות אמת לחזון משותף.

זו הפרשה הנוכחית במפעל הציוני. על כתפינו מוטלת המשימה לכתוב אותה.

השלווה והחזון. ללמדנו שסכסוכים ומלחמות אינם פורצים סתם. יש כשל רוחני שגורם להם להופיע.

"מעשה אבות סימן לבנים", כתב הרמב"ן על פרשותינו, ואמנם נראה שהמסר הזה, העומד בבסיס הפרשה, נכון עבור עם ישראל עד היום. כמו יעקב שהתיישב בארץ ישראל, גם הציונות השיבה את העם היהודי לארצו. אבל האם הציונות גם השיבה את העם היהודי אל החזון והייעוד האוניברסליים שלו? דוד הרטמן עמד על הפרדוקס המצער שמאפיין אותנו בהקשר הזה (מסיני לציון, עמ' 235):

"במדינת ישראל מתרחשים עימותים רוויי להט אידיאולוגי דבר יום ביומו... זה מה שקורה, כאשר יהודים חשים עצמם כבני בית: כל קבוצה מאמינה שזהו ביתה שלה. תחושה זו מיתרגמת אצל רבים לשאיפה פטרנליסטית, שהכל יקבלו את השקפתם על דמותו הראויה של הבית הלאומי היהודי... מתקבל פרדוקס: ישראל, המאחדת יהודים, ממחישה באופן העז ביותר עד כמה אנו מופלגים ומנוכרים זה מזה. התפללנו להתקבץ יחדיו עם אחינו המפוזרים, בלי שניתן דעתנו עד כמה נעשינו שונים אלו מאלו".

אלו דברים נוקבים שראוי שיטרידו את מנוחתנו כיום. הציונות הביאה אותנו למצב בו אנו יושבים יחסית בשלווה בארצנו. יש לנו מדינה המספקת לנו ביטחון והגנה. אבל מה עם חזון? מה עם ייעוד? לצערי סוגייה זו טרם ברורה לחברה הישראלית של היום. בדומה לימי יוסף ואחיו, השנאה והקנאה בתוך החברה הישראלית משתוללות כיום. בהיעדר חזון משותף, שנמצא מעבר לנו, אנו מכלים את שאיפותינו הגבוהות במלחמות פנימיות, שרק מעמיקות את הפערים בינינו. וזהו איום קיומי עלינו יותר מכל אויב חיצוני. ללא חזון משותף אין סיכוי שנתקיים כאן לאורך שנים. אם נבקש להיות רק נורמליים, גם נורמליים לא נהיה.

*

דברים אלה נכתבים מספר ימים לאחר שאביב גפן עשה צעד אמיץ כשנכח בחגיגות יט כסליו בבית חב"ד במרכז הארץ ונשא דברי פיוס. גפן הצהיר שהוא עדיין אתאיסט